

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”**

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

***КАТЕДРА: ИСТОРИЧЕСКО И СИСТЕМАТИЧЕСКО
БОГОСЛОВИЕ***

**Грехът и покаянието в православното
догматическо богословие XIX-XX в.**

АВТРЕФЕРАТ ВЪРХУ ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

За присъждане на научно-образователната степен "ДОКТОР",

в професионално направление „Религия и теология“,

научна специалност: Догматическо богословие,

на Любомир Петров Бакърджиев

Научен ръководител:

доц. д-р Любомир Тенекеджиев

София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	3
ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ.....	11
СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ.....	35
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	36

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО СЪЧИНЕНИЕ

Въпросът за греха и покаянието заема централно място в икономийните предели на православното догматическо богословие. Неговото правилно осмисляне има пряко отношение към възприемането на Христовата кръстна жертва и спасението на човека. Именно поради това избрах да пиша дисертационното си съчинение на тази тема. Спрях се на един доста противоречив и интересен период в развитието на православното богословие. Срещата между православната традиция и схоластичния модел на мислене предизвиква сложни посоки в развитието на богословието. Поради това се спрях на тема центрирана върху въпросът за греха и покаянието, но през призмата на особеностите на XIX-XX в. Конфликтът между двете идейни направления в този контекст представлява сериозно и трайно предизвикателство пред православното догматическо богословие. Това определя **актуалността** и съвременния интерес към темата на дисертационния труд.

Предмет на непосредствения изследователски интерес са християнските понятия "грех" и "покаяние", с тяхната идейна натовареност и интерпретация. Предметът на изследването има отношение не само към теоретичната страна на догматическото богословие, но и към практическия живот на християнина.

Обект на изследването са по-важните моменти от библейския текст, имащи пряко отношение към темата, подбрани творения от светоотеческата литература със сходна тематика и по-значимите

трудове на православни богослови от XIX и XX в., имащи пряко или косвено отношение към предмета на труда. Предвид невъзможността да бъдат обхванати всички богослови от разглеждания период, след подробно проучване съм подбрал само водещи автори и конкретни съчинения, които характеризират определени тенденции, и се определят като обобщаващи за дадени групи. И понеже тези тенденции обикновено се развиват в отделни богословски школи, именно в такъв контекст съм извършил изследването.

Целта на изследването е да се осветли и анализира различието в богословстването по предмета на темата през посочения период. Освен това, добре би било да се проследят етапите в изграждането на богословските позиции относно греха и покаянието характерни за посочената времева рамка, за да се потърси тяхната допустимост във връзка с мистичната им същност.

Задачите, които трябва да се решат в изпълнение на поставената цел са три. **Първата** от тях е въз основа на свидетелствата на древните църковни извори да се проследи оформянето на традиционния църковен възглед за греха и покаянието. **Втората** - доколкото е възможно най-широко опознаване на православната догматическа литература от XIX и XX в. имаща отношение към темата и селектирано представяне в дисертационния труд на най-характерните автори и съчинения. **Третата** задача е да се посочат и анализират особеностите в богословстването относно греха и покаянието на двата периода, като се изрази и лична преценка за тях.

Методите, които ще бъдат използвани са традиционни за православните богословски изследвания. Историческият (индуктивен) метод ще се използва за реконструиране и извеждане на изводи въз основа на историческите факти. Систематико-аналитичният метод ще се използва при групирането на сходни идеи в съчиненията на православните богослови. Историко-догматическият метод има място за обработката и интерпретацията на изворовия материал, а каузалният метод, за проследяване промяната в нюансите на разбирането за греха и покаянието в темпорално измерение. За да има равнопоставеност в идеите на различните учени ще трябва да се прибегне и до диспозитивния метод. И накрая безусловно необходимо ще бъде използването на синтезът между отделните аспекти на многоспектърния анализ за получаване на пълна достоверност при защитаване на основната теза.

В края на увода съм посочил някои автори и съчинения, които пряко или косвено засягат поставената тема, като в тяхната съвкупност представляват кратка **историография**. Тази част е представена в два раздела - извори и критическа литература.

Началото на историографската част обхваща традиционните за православното богословие древни авторитетни източници на нашата вяра в частите, които имат отношение към темата на изследването - Библията и светоотеческите писания. Тук естествено коментар не се прави, а относно второто може да се посочат предизвикалите най-голям интерес светоотечески творения.

Грехът и покаянието в светоотеческото богословие е разгледано в творенията на св. Василий Велики, като ползваната литература е „Творения на светителя Василий Велики“, т. I (Беседи върху

псалми, „Шестоднев“) и т. II, Атон, Света гора, 2008; „Творения светителя Василию Великого“, т. II (Нравственние правила), Москва, 2009.

Проблемът за греха и покаянието при св. Григорий Богослов е разгледан в неговите слова, включени в „Пет богословски слова: Григорий Назиански“ в превод на И. Христов, София, 1994: „Срещу евномиани“ (слово XXVII), „За богословието“ (слово XXVIII), „За Сина слово първо и за богословието трето“ (слово XXIX) и „За Сина слово второ и за богословието четвърто“ (слово XXX). Догматиката на светия отец е разгледана през „Догматическое учение св. Григория Богослова“ на Н. Виноградов, Казань, 1887 и „Учението на св. Григорий Богослов за тайнствата“ в Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, т. I, София 1993.

Темата за греха и покаянието е застъпена в словата на светителя Йоан Златоуст в „Творения на Светителя Йоан Златоуст“, т. I и т. II, Света гора, Атон, 2007: „За Лазар“ (слово IV), „Девет слова за покаянието“, както и в неговите беседи и поучение „За гордостта“, „Изкоренение на страстите“, „Молитвата“ в същата книга.

Информация и тълкувания за догматиката на светите отци по отношение на греха и покаянието са открити в „Трите велики светила на православната църква“, статия от Е. Трайчев в „Духовна култура“ №4, София, 2002, „Духовни бисери от светите отци: Проповедническа антология“ на Г. Ибришимов, В. Търново, 1992, „Източните отци от IV век“ на Г. Флоровски, „Тавор“, София, 2000.

Проблемът за греха и покаянието в латинската схоластика е разгледан през призмата на творбите на св. Аврелий Августин с източници „Изповеди“ на св. Аврелий Августин, „Народна

култура“, София, 1993 г. и „Трактаты о различных вопросах“ („Наказание за первородный грех“), Москва 2005, и на Анселм Кентърбърийски от „Четири диалога“ на Анселм Кентърбърийски, „Лик“, София, 2002 са използвани като източник за неговите възгледи за греха и покаянието.

Тома Аквински в своята „Сума на теологията“, „Изток-Запад, София, 2012, заявява своите възгледи по проблема за греха и покаянието, използвани в настоящата разработка.

Обзор върху руското православно богословие е направен чрез произведенията на Александър Шмеман, „Русское богословие зарубежом“ В: Русская религиозно-философская мысль XX века, Питтсбург 1975, и Н. Лисовой „Обзор основных направлений русской богословской академической науки в XIX – начале XX столетия“, изд. Московской Патриархии, Москва 2002, както и в „Платон (Левшин) и Филарет (Дроздов), митрополиты Московские: Сравнительная характеристика их нравственного облика“ от В. Виноградов, в Богословский вестник 1913 Т.1 №1.

Идеите на Платон Левшин за греха и покаянието са разгледани с основен източник „Православное учение, или Сокращенная Христианская богословия“, Москва 1780.

Темата за греха и покаянието за митр. Филарет Дроздов е открита в творбите му „Избранные места из священной истории Вехтого и Нового Завета с назидательными размышлениями св. Филарета Московского, изд. Родное пепелище 2010 и в „Пространный православный катихизис Кафолической Восточной церкви“, Москва, 2013.

В богословието на митр. Макарий Булгаков виждането за греха и покаянието са разгледани най-вече чрез „Введение в

православное Богословие“ Москва, 2000 и в „Православно-догматическое богословие“ т. I и т. II , С. Петербург, 1883.

Темата в творчеството на Серафим Соболев се среща в „Искажение православной истины в Русской богословской мысли“, репринт издания 1943, Москва 1997 и в „Слово на Прощеное Воскресенье. Об истинном покаянии“, произнесена в руската църква „Св. Николай“, София 1925.

Възгледите за греха и покаянието на Георги Флоровски са пространно разгърнати в книгата му „Творение и изкупление“, София, 2008. Темата при Георги Флоровски е широко застъпена в „Творение и изкупление“, София, 2008. При Александър Шмеман грехът и покаянието са разгледани във „Въведение в богословието“ изд. Праксис ,В. Търново 1998 и в „Неделни беседи и статии“, Комуниатас, 2012.

Спецификите и историческите обосновки на балканското богословие са разгледани в настоящата разработка чрез книгите „Възвръщане към мистичния опит на отците“ и „Традиция и контекст в богословието на гръцките отци“, София, 2014. на С. Риболов, София, 2014; „Християнството в миналото и днес“ на Т. Коев, Т. и Г. Бакалов, София, 2006; „Въведение в съвременното православно богословие“ на К. Фелми, София, 2007; „Ближневосточное православие под османском владычеством“ на К. Панченко, Москва, 2012; статията на Н. Ръсел „Съвременните гръцки богослови и гръцките отци“ в сп. „Християнство и култура“, бр. 132 от 2018 г.

Част от творенията на гръцките богослови в настоящата разработка са достъпни на www.azbuka.ru и на www.pravoslavieto.ru. В по-голямата си част те са поучения и

наставления, тъй като самите богослови са монаси в Света гора и се придържат към опитното богословие.

Пространно са разгледани грехът и покаянието в словата на св. Никодим Светогорец: „Благонравие християн или о том, как подубает и как не подубает поступать християном“ и в „Поучения“. Даниил Катунски разглежда темата в „Наставления молодым“, Амфилохий (Макрис) в „Духовные наставления“.

При Йосиф Исихаст грехът и покаянието са открити в книгата „Полное собрание творений“, Москва, 2016.

Михайло Йованович, сръбски богослов от XIX в. разглежда проблема в „Неделни поучения за сякогo православнагo християнина“, Белград, 1866.

В „Съчинения“, т. I и т. II на Софроний Врачански, София, 1992, се съдържат множество поучения и слова, които засягат въпроса за греха и покаянието, и макар в по-голямата си част те да са преводни, в тълкуванията им се съдържат и богословските възгледи на автора.

В творенията на балканските богослови през XX в. също е разгърната темата за греха и покаянието. При Христос Янарас тя е открита в „Кризата като предизвикателство“, София 2002; При Йоан Зизиулас – в „Битието като общение: изследвания върху личността и Църквата“, София 2013; при Йоан Романидис – в „Прародителският грях“, Варна, 2017.

Разбирането за греха и покаянието на видния румънски богослов Думитру Станолае е разгледано през книгата на Георге Ф. Ангелеску

„Святой отец Думитру Станилоае, достойный наследник класической патристики“, Букурещ, 2011.

Сръбското богословие през XX век е представено чрез Иустин Попович, който обзорно разглежда греха и покаянието в своята „Догматика на православната църква. Есхатология“, м-р „Света Троица“, 2014; творби „На богочовешкия път“, изд. „Православно отечество“, Видинска Света Митрополия, 2016; „Философски пропасти“, „Православно отечество“, 2016.

Д. Дюлгеров и И. Цоневски засягат въпроса за греха и покаянието в своето съавторско „Православно догматическо богословие“, София, 1947.

Друг виден представител на българската богословска мисъл – Тотю Коев, разглежда предметът на настоящата разработка - грехът и покаянието в „Християнството в миналото и днес“, София, 2006, написана в съавторство с Георги Бакалов.

Основните ползвани термини и понятия в дисертационния труд са "грех" и "покаяние".

Апробация на резултатите и изводите от изследването е осъществена посредством публикациите във връзка с изследваната тема, обсъжданията и обмяната на идеи, и мнения с преподаватели и студенти от института "Сен Серж" в Париж, и изнесени проповеди във връзка с греха и покаянието.

Значимостта на изследването се свежда до осветляването на проблема с постепенното очистване на православното догматическо богословие от влиянието на схоластичните идеи във връзка с изследвания проблем и установяване на солидна основа за съвременните тенденции в него.

Структура и обем: Дисертационният труд се състои от увод, три глави с по три точки, заключение и използвана литература. Общият му обем е 194 страници, а заглавието на английски език е: „Sin and penitence in Orthodox dogmatic theology„. Ключови думи използвани в съчинението са: грях, покаяние, църква и спасение.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „Систематическо богословие„ при Богословски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски„ от 05.01.2022 г. и допуснат до публична защита.

ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ

В **УВОДА** са изложени причините за избора на темата и нейната актуалност, предмета, целта и задачите, които определят структурата на съчинението, методите на изследване, актуалните критични изследвания посветени на темата и основните светоотечески творения.

ПЪРВА ГЛАВА на съчинението "Употреба и съдържание на термините 'грях' и 'покаяние' в древните авторитетни църковни извори" има характер на въвеждащ елемент към основната тема и включва следните точки: 1. "Грях" и "покаяние" в библейския текст; 2. "Грях" и "покаяние" в светоотеческото богословие; 3. "Грях" и "покаяние" в латинската схоластика.

1. "Грях" и "покаяние" в библейския текст

Свещеното Писание е основен стълб на Божественото Откровение. То е боговдъхновено, инспирирано от Самия Творец и Законодател, за да послужи на верните по пътя към спасението. В него не може да се търси обяснение за безкрайната тайна на Божията същност, нито логично обяснение за тварния свят, макар че последното имплицитно се съдържа в текста. Свещеното Писание надхвърля възможностите на ограничения човешки разум, но пък създава перспектива за постоянност и непрекъснатост на Откровението. Поради това би било интересно да се потърси в библейския текст разгръщането на водещите понятия "грях" и "покаяние".

В канона на *Стария Завет* всяко престъпване на Божиите заповеди се определя като грях: *"Да пазят заповедите Ми, за да не понесат върху себе си грях и да не умрат в него, кога нарушат това"* (Лев. 22:9). Също така грях е и всяко служене на чужди богове: *"за да не те вкарат в грях против Мене, защото ако служиш на боговете им, това ще бъде примка за теб"* (Бит. 23:33). А резултат от греха безусловно е смърт: *"Не се предавай на грях и не бивай безумен: защо да умираш без време"* (Екл. 7:17). Грехът е онова зло, което идва в света чрез свободния избор на човека. Затова грешникът е описан в Свещеното Писание на Стария Завет като човек, отклонил се от Бога – нарушил завета (срв. Бит. 17:14).

Грехопадението на първосъздадения е описано в Стария Завет в Битие (3:1-24). Ева е изкушена от дявола, й тъй като грехът е болест, зараза, в която никой не е сам, Ева дава от плода и на Адам. След вкусването от плода, Адам осъзнава своята голота, което символизира пробуждане на съвестта, осъзнаване на извършеното злодеяние и отдаване на предпочитание на материалното.

Същността на греха в старозаветния текст не се свежда до стремежа на Адам и Ева да бъдат като богове, а в избора от тях път за постигането му – не чрез Твореца, а въпреки Него; не в общение с Бога, а по пътя на материалното. Липсата на покаяние за извършеното, непризнаването на греха, неприемането на отговорността, прехвърлянето от Адам на вината върху Ева, а оттам и упосредствено към Бога „жената, която ми даде Ти – тя ми даде от дървото, и аз ядох (Бит.3:12), и от Ева върху змията изкусителка "змията ме прелъсти, и аз ядох (Бит.3:13), са причина за постигналото ги възмездие – изгубеният рай.

Пътят към опрощение старозаветния човек вижда в жертвоприношението. Но освен него в Стария Завет са посочени и други прояви на разкаяние за сторен грях – обличане във вретиче, посипване на главата с пепел, отказ от храна подобно на днешния пост... (3 Цар.21:27; Иоил 1:13; Иона 3:6,8; Неем. 9:1; Ис. 58:5). и все пак пророците изискват покаянието да бъде последвано от вътрешна промяна – решение да се живее с доброто. Относно разсъжденията за покаянието в старозаветния текст от особено значение е 50-ти псалм на св. пророк и цар Давид. Там външното, бездушно проявление на покаянието (характерно за старозаветните времена) е надмогнато и покаяната молитва е насочена към сърцето на човека и вътрешния му свят. Още в първите редове се долавя искрено покаяно настроение, молба за прошка на греховете и очистване на сърцето, което в по-късно време заема основата на Тайнството Покаяние. Осъзнаването и признаването на греха са пътят към очистване, както се потвърждава от 50-ти Псалом Давидов (1 - 5 стих) "Помилуй ме, Боже... изглади беззаконията ми... и очисти ме от моя грях... защото беззаконията си съзнавам, и моят грях е винаги пред мене".

Новият Завет доразвива това идейно богатство, поставяйки го в по-различна перспектива. В него основната особеност е неразривната обвързаност с личността Иисус Христос. Въпреки това трябва да се отбележи, че никъде в новозаветния текст не може да се открие Негово разсъждение относно греха на праотците. Тази тема обаче е широко застъпена от светите апостоли. Грехът, а оттам и смъртта влизат в света чрез един човек и чрез един „*Човек сега влиза в света оправданието, а чрез него и животът*“ (Рим 5:12). Кръстната смърт на Иисус Христос е неопровержимо потвърждение на Божията любов към човека. В името на тази безкрайна любов Бог отдава в жертва Своя Единороден Син за опрощаване греховете на хората. (вж. Рим. 5:8; Иоан 3:16-17). Чрез тази жертва бива изкупен първородния грях и заличено стореното от прародителите. Така се възстановява изгубената хармония в общението между Бога и човека и се сключва Нов Завет.

Покаянието пък, вече не се обвързва единствено с физическо и психологическо измерение, а акцента се измества върху мистичната страна на тайнството Покаяние. То е установено от самия Спасител. Иисус Христос поставя покаянието на принципно нова основа, като на първо място го свързва с вътрешната промяна на човека, с възвръщането му към първоначалното невинно състояние.

2. "Грях" и "покаяние" в светоотеческото богословие

На второ място съм се спрял на грехът и покаянието в светоотеческото богословие. Разгледал съм трима водещи богомъдри богослови, които в някаква степен отразяват цялостната картина на светоотеческото проникновение.

Така например в богословието на св. Василий Велики грехът е изпитание за човешката свобода, а съблазънта към него идва от дявола. От греха ни пази здравия разум, който се противопоставя на плътта, но се изискват много усилия, усърдие, болка и неотклонна вяра за откъсване от плътското. Пътят за очистване на греховете е покаянието, съпроводено от дълбоко съкрушение, силно упование в Божията милост и промяна към добродетелност, за да се възвърне човешкото достойнство и заслужи вечния живот.

Подобно на разбирането на св. Василий Велики и св. Григорий Богослов вижда корена на греха в злото. За него причина за грехопадението е надделяването на материалното над духа и ума. Светителят намира известно оправдание за човека във влиянието на злото, в лицето на дявола – по-висше създание от него, притежаващо по-големи възможности. Предвид значимостта, която отдава на разума и образоваността, светият Отец счита грехът за резултат от помрачението на ума.

Покаянието за него е проява на Божието милосърдие, към двусъставността на човешката природа, която заслужава нов шанс да се завърне в лоното Божие.

Според св. Иоан Богослов грехът идва в света чрез посредничеството на дявола. Поради грехопадението на прародителите хората загубват рая, но в безкрайната Божия любов им е дадена възможност да се поправят и да се възвърнат към Него. Човешките страсти са пагубни, защото от тях произтичат греховете, а по този начин злото владее света. Спасението е в покаянието, възможност за всеки християнин което няма да бъде отказано никому, защото ако пожелае, дори най-големият грешник може да познае Божието милосърдие.

Св. Йоан Дамаскин е виден свети Отец на Църквата, бележит богослов, философ и химнограф. На него принадлежи фундаменталния труд „Извор на знанието“. В частта си „Точно изложение на православната вяра“, е разгледан и въпросът за първородния грях на прародителите. Говорейки за човека, св. Отец отбелязва, че е сътворен безгрешен по природа и независим по воля. Тази безгрешност не означава, че не е бил склонен да греши, тъй като едничко Божеството не знае грях, а защото съгрешаването му е обусловено не от природата, а по-скоро от свободната му воля.

3. "Грях" и "покаяние" в латинската схоластика

В схоластичното богословие се стига до заключението, че първият човек е имал безсмъртна по природа душа и той влиза в Райската градина в състояние на пълно съвършенство. След Аврелий Августин, грехът на Адам в Западното богословие е видян като чудовищно оскърбление на божествената същност, чието наказание е смъртта на Адам и пренасянето на наследствена вина, и смърт в целия човешки род. Някои от по-странните идеи на Аврелий Августин са възприети от схоластичните среди и са вплетени силно в тяхното богословие. Това го поставя в граничната зона между древното учение и възникналото схоластично богословие. В своите „Изповеди“ той възприема като грехове суетите, които отделят човека от Господа – пустословието, завистта, лъжата, яростта. Сторените грехове нарича „своя дял от ада“, а в основата им смята, че стоят оковите на тленността, които водят до плътски поквари, както стремежът на човека да постави себе си на по-високо място от Бога. Според него изповедта означава и изповядване на греховността пред Бога и отдаване възхвала Нему. Анселм

Кентърберийски счита, че свободният избор не ни е принудил да съгрешим. Ние сами избираме този път, откъдето пък следва наказанието ни. Свободата е в избора да не се греша. Свободата на избора е дадена заради „правилността на волята“, а от нея отстъпваме само по сила на собствената си воля.

Тома Аквински включва науката в общата картина на богопознанието с разбирането, че науката съществува, за да опознаем и славим Бога. Причината за греха според него, трябва да търсим извън Бог, тъй като Той не съгрешава и не подтиква човека към грях. Дяволът също не е причина за греха. В него няма силата да задвижи с необходимост нашата воля. Заблудението на човека, греховете му, не са предопределени от някакви външни причини. Те се коренят в уязвимостта на неговото битие. Разбира се, дяволът чрез внушение и убеждение може да подведе човека към грях, явявайки се във видим образ и индиректно внушавайки, че грехът е нещо добро за човека.

За Тома Аквински покаянието е установено за заличаване на смъртния грях и за сторени по наша воля грехове. То е абсолютно необходимо за спасението на подвластните на греха, докато безусловно необходими за спасението на всеки човек са Христовата благодат и тайнството Кръщение.

Обобщавайки и съпоставяйки идеите за греха и покаянието в древните църковни извори, може да се направят съответни изводи. Употребата на двата термина е широко застъпена както в библейския текст, така и в безценното творчество на Светите Отци. Това е така защото те са важен фактор в изпълнение на Божествената икономия. Интересно е идейното им развитие. В Стария Завет разбирането за грях е твърде външно и показно. То

отговаря на статуса и потребностите на старозаветния човек. Под грях се разбира служението на други богове, както и буквалното спазване на Десетте Божии Заповеди и други изисквания към юдейския народ. С други думи грехът се свежда само до формално нарушаване на зададените от Бога правила за живот. Това се отнася и до разбирането за покаянието макар, че още в старозаветния текст са поставени основите за едно по-духовно възприемане. Но едва в Новия Завет идеите за греха и покаянието придобиват истинското духовно съдържание. Формалното разбиране отстъпва място на осъзнатото отношение на разумния човешки дух. В творчеството на Светите Отци проникновено е подчертано духовното им измерение и са обосновани в безкрайната Божествена любов, любов която изисква взаимност.

На фона на този църковен възглед се появява и едно силно течение, оформило се в средите на прагматичния западен човек. Пренебрегвайки същественния мистичен смисъл на греха и покаянието, схоластическия модел на мислене и богословстване се опитва да обясни необяснимото по пътя на ограничения човешки разум. Стъпвайки здраво върху логическите заключения на разума, този модел на мислене намира широко разпространение в християнските среди на Запад, но оказва сериозно негативно влияние и в средите на православните догматисти в периода XIX-XX в.

ВТОРА ГЛАВА на съчинението "Грехът и покаянието в православното догматическо богословие през XIX в" е разработена в три точки: 1. Грехът и покаянието в руската богословска школа; 2. Грехът и покаянието в гръцката богословска школа до средата на

XX век; 3. Грехът и покаянието в други православни богословски школи. В нея разглеждам грехът и покаянието в православното догматическо богословие XIX в. през призмата на основните богословски школи, оставили значително богословско наследство от това време. Но при всяка една от тях основата, върху които се гради изследователския модел е различна и зависи от колективния, но и от личностния светоглед на представителите им.

1. Грехът и покаянието в руската богословска школа

В руската богословска школа през XIX в. се появяват именити богослови, които според личните си възможности, интереси и интелект разсъждават, и пишат за греха и покаянието. Мост за преминаване от периода на силна схоластична зависимост към връщане в лоното на древното светоотеческо възприемане на Откровението в Русия поставя московския митрополит Платон (Левшин). В някаква степен той предхожда разглеждания период, но предпоставя бъдещото развитие на руското богословие. Стремейки се да го изведе от схоластичния плен, той акцентира главно върху ролята на човека в акта на грехопадението. По този начин, без да се отхвърля мястото на дявола, тежестта на първия грях и последиците от него се стоварват в по-голяма степен върху човека. Той свежда адамовия грях до желанието му да бъде равен на Бога, до неговата гордост и предпочитанието му към дявола.

След първия грях потомците на Адам продължават да грешат, защото живеят повече в телата си (вместо в душите си) и в историята, вместо във вечността.

Бидейки прекрасен народен проповедник, стремящ се да приласкае в лоното на Църквата повече грешници, митр. Филарет (Дроздов)

разсъждава за грехопадението в малко по-светли краски. Той акцентира преди всичко върху външното влияние при грехопадението. За него вината е споделена с изкушителя. В неговото богословие грехът е престъпване на закона, идва от дявола и води до смърт.

Интересен е подходът на митрополит Макарий Булгаков, който разглежда грехопадението, като следствие на изкушението от змията. Но тя изкушава Ева, която няма пряко общение с Бога. Адам пък престъпва Божията забрана независимо от силната си привързаност към Бог.

Подобно е положението относно разбирането за покаянието. Представителите на руската богословска школа от този период са единодушни, че пътят към усвояване на изкупителното Христово дело преминава през покаянието. Виждайки в него поредна проява на Божията любов към грешника, те го приемат като спасително подадена ръка от Твореца. Поради важността си, покаянието е издигнато в мистично тайнството, чрез което човек заявява греховете си пред Бога с дълбока вяра в Него, за да получи опрощение и надежда за спасение.

Епископ Малевански доста обстойно се спира на първородния грях и неговите последици. Той обяснява, че дяволът почнал да внушава на жената възмутителна и престъпна мисъл. Тя се увлякла от нея, като в душата ѝ възникнал най-гибелен и греховен психичен процес, който разклатил нейната вяра в Бога. Така се зародили в нея похотта на плътта, похот на очите и гордостта житейска. Реално погледнато вкусването от забранения плод вече е проява на възникналите у нея и мъжа ѝ греховни стремежи и пожелания.

2. Грехът и покаянието в гръцката богословска школа до средата на XX век

Не по-различно е положението в гръцката богословска школа. До средата на XX в. то се отдалечава от патристичния възглед и по-скоро отразява западната схоластика, независимо от дълбокото убеждение на гръцките богослови, че стоят здраво на традицията на светите Отци. Въпреки това в доста скромното по обем светогорско богословие съществува стремежът към възвръщане в рамките на древния светоотечески дух. Показателен пример за това е св. Никодим Светогорец. В своето творчество макар имащо предимно практическа насоченост, той засяга древното разбиране за греха. Опитвайки се да промени наложилото се по-либерално отношение към него, той често взимаша идеи от творчеството на св. Григорий Нисийски и св. Василий Велики. Разглежда греха и злото като нещо нямащо същност, но представлява отсъствие на добро. Свежда го до неизпълнение на заповедите, водещо до оскърбление на Бога. Покаянието възприема като възвръщане към благодатта.

Св. Нектарий Егински е виден представител на гръцкото богословие от този период. Особено интересна в контекста на настоящото изследване е книгата му „Опознай себе си. Текстове по себепознание“. Според него грехът и смъртта са последици от това, че свободната воля на човека е подчинена поради непослушанието и престъпването на божествения нравствен закон. Грехът извращава божествената красота, която притежава образът на душата и тялото, правейки го безформен и жалък. Ето защо последвало наказание за стореното и причината е в това, че човекът, бидейки същество нравствено и самовластно, може – стига да иска – да избере доброто пред злото, защото от самата си природа

той обича закона Божи и от самата си природа търси изпълнението на Божиите заповеди.

Такова е разбирането за греха и покаянието и при друг представител на Атонското богословие – Даниил Димитриадис. И според него греховете са отклонения от човешката природа. Той насочва словата си към младежта, като ги съветва да изповядат и най-малките прегрешения. Така отдава изключителна тежест на покаянието и изповедтта, които водят до реално опрощение от Преблагия Бог.

Водещ гръцки богослов от този период е Йосиф Исихаст (Котис). Неговото богато творчество в огромна степен се явява обобщаващо в разбирането за греха и покаянието в гръцката богословска школа през този период. Той продължава пътя към възраждането на светоотеческия дух. Характерно за богословието му е призива към себепознание, което трябва да събуди бягство от греха и необходимост от искрено покаяние. Според него това е верният път на падналия човек към вечността.

В интерес на обективната истина, опитите на някои богослови да се противопоставят на наложилите се в този период тенденции са мъждукащи свецици в море от тъмнина.

3. Грехът и покаянието в други православни богословски школи

Историческите събития на Балканите обуславят и развитието на другите богословски школи по тези земи. Практически по това време единствено православието в Румъния бележи силен разцвет. Въпреки възникналите богословски училища по това време, богословската литература и в частност догматическите писания, се свеждат предимно до преводи от руски и гръцки автори. И тук

схоластичното влияние намира добър прием. Едва в средата на XIX в. се появява и румънско богословие с издаването на учебника по Догматическо богословие на Църквата на епископ Мелхиседек Стефанеску. Доколкото позволява едно учебно пособие в него е засегнат въпросът за греха и покаянието, като идейно напълно се вписва в традиционния за това време плах стремеж към светоотечески ренесанс.

Сръбското богословие също преживява началото на своето възраждане в духа на древното учение в средата на XIX в. Първ възвестител е митрополит Михайло Йованович. Неговото творчество поставя основата на едно национално богословие, издържано в църковната традиция. Той поставя греха в двойната зависимост от изкушението и личния избор. По този начин отговорността на човека придобива огромна тежест. Като избавление от последиците на греха, той посочва искреното покаяние, заличаващо отговорността по мистичен начин в тайнството Покаяние.

Разбирането за греха и покаянието в Българското богословие през XIX в. в най-обобщена форма се разкрива в творчеството на св. Софроний Врачански. Оригиналноста на богословските му писания е твърде спорна, тъй като по това време се считало за нормално взаимстване от други автори. Все пак, неопровержимо е, че в голяма степен той излага и своите лични виждания. По отношение на разбирането му за греха не се отдалечава много от гръцкото и руското богословие на това време. Твърде оригинален е начинът, по който той разграничава възприемането на помаловажните нарушения на изискванията, от тежките духовни падения. Затова назовава директно някои от тежките грехове – алчност, завист, чревоугодие, горделивост. Що се отнася до

причината тласнала първия човек към грях, без да омаловажава ролята на изкуителя, той вмениява отговорността на човешката гордост. Както в светоотеческото богословие, така и в неговите нравоучителни писания, като изключително важно спасително средство се посочва искреното покаяние.

Обобщение: Относно тенденциите в развитието на разбирането за греха и покаянието в православното догматическо богословие през XIX в. може да се направи следния извод: След продължителния плен на православното богословие в рамките на схоластичния модел на мислене, от средата на века започва плах процес на възвръщане към мистиката на светоотеческата мисъл и литургичния опит на Църквата. Водеща роля в този процес имат руското и гръцкото богословие. Постепенното очистване от наслоилите се схоластични деформации е спонтанно възникнал процес, провокиран под благодатното въздействие на Църквата. Въпреки това в отделните богословски школи това е доста протяжен процес и се разпростира до средата на XX в.

По отношение разбирането за греха и покаянието, от самото начало на процеса за богословско пробуждане, се заражда стремеж към ренесанс на древното светоотеческо богословие. Съвременните грехове започват да се възприемат предимно, като последица от настъпилата деформация вследствие на прародителския грях. Причина за него вече се приема неоснователната човешка гордост, а пътя към опрощението преминава през искреното разкаяние и мистичното очистване посредством тайнството Покаяние. Породена е тенденцията тези виждания буквално да се възприемат от светоотеческите идеи. Разбира се в този богословски преход процесът е труден и продължителен. Това е време на реален сбъсък между традиционното православно разбиране и схоластичните

уклони. И независимо от сериозния схоластичен натиск в богословските среди от този период Църквата, бидейки "стълб и крепило на истината", остава в простотата и истината на Откровението в разбирането си за греха и покаянието.

ТРЕТА ГЛАВА е озаглавена "Грехът и покаянието в православното догматическо богословие през XX век". Разработена е в три точки: 1. Грехът и покаянието в руската богословска школа; 2. Грехът и покаянието в гръцката богословска школа в периода на разцвет (след 50-те години на XX в.); 3. Грехът и покаянието в други православни богословски школи.

Характерна особеност на XX в. е поставеното начало на бурно развитие на техническия прогрес. Това закономерно овладяване от човека на природните закони е заложено от Твореца, но създава у него измамно самочувствие за всесилност. Постепенно хората са завладени от егоизъм и възхвала на индивидуализма. Така се измества центърът на битието от истинското средоточие на битие - Твореца, към тварното - човека. В тази противоестествена ообстановка Църквата има задачата да преведе и задълбочи изконните истини на вярата през динамиката и превратностите на времето. Така православните богослови, отговаряйки на църковните потребности, правят опити да развиват богословие, отговарящо на древната светоотеческа традиция. И независимо от появилия се еклисиологичен проблем в православните среди, изразен в църковния национализъм, не може да се отрече постигнатият резултат в други направления на догматическото богословие. На фона на някои остатъчни прояви на прекалено философичане на християнската вяра, се появяват и ценни богословски изследвания. На този фон и въпросът за греха и покаянието получава нов

съвременен прочит, но потвърждаващ и доразвиващ утвърдения църковен фундамент.

Руското богословие: В поредицата творци, прегърнали идеята за възвръщане в църковната традиция, Руското емигрантско богословие заема важно място. То процъфтява далеч от гоненията в Русия след революцията (1917 г.). Развива се в две направления. Първото счита, че православната догматика търпи развитие в посока идейно задълбочаване в духа на светоотеческата традиция. Другото - бидейки по-консервативно не се разпростира по-далеч от буквалното възприемане на древното светоотеческо разбиране.

Може да се приеме, че основоположник на първото направление е протоерей Сергей Булгаков. Той търси нов ключ към тайните на вярата чрез софиологията, която заема централно място във философско-богословските му възгледи. Опитвайки се да съедини мистичната църковна духовност с логиката на философията, той се отдалечава от духа на православието. Все пак неговият възглед за греха има за фундамент библейското и светоотеческо разбиране, но погледнато през призмата на философските заключения. Според него прародителският грях е допуснат поради стихията на човешкото себелюбие. Следствие на това Адам придобива небитието, от което Бог го е извел. Пътят към Благодатта изисква искрено духовно разкаяние, водещо до мистичното опрощение в тайнството Покаяние.

Друг представител на Руската школа от този период е св. Серафим (Соболев), руски архиепископ, творил в България. Той не приема софиологията на Булгаков и възгледът на митрополит Антоний, който в някаква степен омаловажава вината на човека за първия

грях. Според светецът проклятието, наложено поради адамовия грях се е разпространило в последствие върху целия човешки род. А осъждането на потомците не е поради личния грях на Адам. То произтича от греховната им повреда наследена от праотеца, водеща до склонност към грях и смърт.

Покаянието трябва да е плод на предизвиканата от греха дълбока скръб в сърцето. Основна грешка на човека е самооправдаването за стореното.

Твърде интересно и задълбочено е богословието на протойерей Георги Флоровски. Изключително образован, той се изявява както в църковната история, така и в православното богословие. Твърде задълбочени са разсъжденията му за огромната кулизия между злото и иначе хармонично сътворения от Бога свят. Злото не е дело на всеблагия Бог, а негов източник е грехът. Преди грехопадението злото не е съществувало. То може да се определи като избор между служение и ленност. За това същността на първородния грях според протойерей Георги Флоровски се свежда до егоистичния и противоестествен избор, продиктуван от себевлюбеност, гордост и суета. Той не е иманентен на човешката природа, а е привнесен отвън. Така човешката свобода, дарувана от Бога, се превръща в робуване на демона.

Венец на Руското богословие в букета на емигрантската общност е Владимир Лоски. Той обръща богословската мисъл от философския модел на интерпретиране, към светоотеческата традиция, но я издига в интелектуално отношение. Той обвързва греха с произхода на злото. Не приема, че злото е същностно и Божие творение. То е пълно отрицание, недостиг или изопачение. Злото се подхранва от липсата на покаяние. Борбата между доброто

и злото е непрестанна, като всички опустошения са причинени от непокаялите се.

Павел Николаевич Евдокимов е изтъкнат руски богослов. Особено характерна за неговото богословие е книгата му "Православието". За настоящото изследване особен интерес представлява първата част, посветена на антропологията. Показан е човекът, създаден по образ Божи и призван към богоподобие, но отпаднал поради греха. Все пак е запазил в сърцето си печата на Божия образ и носталгията по изгубения рай.

Според автора грехопадението дълбоко потиска Божия образ, без да го изопачава. Сериозно засегнато е именно сходството, възможността за подобие. За разлика от западното богословие, Православието утвърждава, че макар образът да не е помръкнал, изопачаването на изначалните отношения между човека и благодатта е толкова дълбоко, че само чудото на изкуплението връща човека към неговата естествена същност. Според Евдокимов човекът не е лишен от някакъв излишък, а от истинската си природа.

Отец Александър Шмеман е друг виден богослов от Руската школа на XX в. Поставяйки в центъра на своето богословие мистичния литургичен живот на Църквата, и отчитайки възникналата толерантност между науката и религията, той съзира ново грехопадение на човечеството, продиктувано от наложилият се егоцентризъм. Макар да разбира, че грехът и покаянието са основни концепции на християнството той подчертава, че те са изцедени от съдържание. За него първородният грях не е просто нарушаване на правилата, а отклоняване на човешката любов и

отстъпление от Бога. Всеки следващ грях е резултат от него и става естествен и неизбежен. Единствения изход от него вижда в покаянието, чиято същност се свежда до завръщане на нашата любов и на нашия живот към Бога.

Гръцко богословие: В разглеждания период и гръцкото богословие продължава тенденцията на завръщане към светоотеческата традиция. Водещ е пътят към откъсване от западната схоластика. Очертават се две направления в православно богословие. Едното вижда в светоотеческото богословие живи извори на вярата, а другото - свидетелства на вярата. Водещи представители на първото направление са проф. Янарас и митрополит Зизиулас с опита си да приведат светоотеческото богословие в съзвучие със съвременния философски език.

Проф. Янарас вижда грехът, като условие за покаяние. Имено поради това той разгръща широко идеята за покаянието. В него трябва да бъде осъзната неадекватността между индивидуалната автономия и жаждата за лично общение с Бога. Така се премахват последиците от грехопадението на прародителите. Покаянието и изповедта небива да се превръщат във формално облекчение на чувството за вина, защото в тайнството Покаяние по мистичен начин се възстановява прекъснатата от човека връзка на любовта с Бога.

В тази рамка посавена от богоозарените умове на светите Отци разсъждава и митрополит Йоан Зизиулас. Предвид доминантата в неговия светоглед той разглежда грехопадението през призмата на общението. Грехът се свежда до отказа битието да се осъществи в

общението с Бога, което води след себе си смъртта. А тя идва не като резултат от наказание заради някакво действие на неподчинение, а като следствие на индивидуализацията на природата.

Панайотис Трембелас определя същността на греха в помрачаването на сърцето. В своето богословие той го разглежда изхождайки от разбирането си за покаянието. Последното схваща предимно, като морална революция, която възвръща човека към възможност за богообщение. Той обвързва покаянието с определени характеристики, които отново имат морални измерения.

Прот. Йоан Романидис възприема грехът, покварата, тлението и смъртта за зло. Той се спира подробно на грехопадението на прародителите, като напълно възприема утвърденото църковно учение. Изхождайки от това, той определя за грях всяко престъпване на Божията воля. Пътят за преодоляване на последиците от него преминава през чистосърдечното покаяние. Самото очистване от него става по мистичен начин в тайнството Покаяние.

3. Грехът и покаянието в други православни богословски школи

Характерната особеност в развитието на православното богословие за този период е повсеместното утвърждаване на тенденцията за възвръщане в светоотеческата традиция, поставена в перспективата на актуалния цивилизационен статус . Това касае и въпросът за греха и покаянието в богословието на цялата православна общност.

Румънско богословие: Виден представител на румънското богословие е отец Думитру Станилоае. Според него човекът изначално е свободен и чист от зли намерения. Той все още е бил напълно неопитен, което е причина да не осъзнава тънката граница между добро и зло. Възприемайки изцяло светоотеческото разбиране отец Станилоае счита, че изначалното състояние на човека не е пълно съвършенство, а само възможност за такова. Именно с това се обяснява падението на човека в грях. На него му е дадена свободна воля, за да се стреми към усъвършенстване, защото пълното съвършенство елиминира възможността за свободна воля. Формално падението на човека идва от неподчинението на Божията воля, но според Станилоае то е резултат от разрушената вътрешна връзка с тях.

Сръбско богословие: Богословието на св. Иустин Попович в най-голяма степен характеризира особеностите на сръбското богословие. Като цяло, творчеството му е напълно съобразено със светоотеческите възгледи. Човекът има потенциал за непрестанно усъвършенстване, но паденето му е следствие от неговото въставане срещу богообразното устройство на собственото си същество. Св. Иустин определя греха и смъртта като дело на хората, а злото, болестите и смъртта са негови „утайки“. Грехът променя кръгозора на човека и той се стеснява до такава степен, че не вижда в света нито Бога, нито дявола, а само себе си. Но ако пожелаеш да извървиш пътя на спасението, трябва истинско и чистосърдечно да се покаеш.

Българско богословие: В този период и българското богословие, преодолявайки тежките исторически събития, възкръсва от временното забвение. Водещ изследовател от този период е Димитър Дюлгеров. Той открива причината за греха в

дявола. Големият измамник се възгордял поради своите достойнства и пожелал да стане Бог. Именно неговото лукавство повежда човечеството към падение. Богословът възприема дървото посред Рая за проводник на живота и Божията благодат, а свързаната с него единствена забрана - за възможност на свободната воля да избере доброто пред злото. Според него прародителският грях не се свежда само до престъпване на Божията повеля, но и до пълното извращаване на тяхната вътрешна духовна природа. Надежда за прошка той вижда в тайнството Покаяние. То трябва да бъде искрено и чистосърдечно и да бъде споделено гласно, за да съдържа реално Божията благодат.

Архим. Серафим Алексиев твори по това време. Той има богато творчество, но е особено интересна в случая с неговата непубликувана дисертация посветена на римокатолическия догмат за непорочно зачатие на св. Дева Мария. В нея детайлно е разгледал православно учение за първородния грях.

Според него човекът бил сътворен от Бога със здраво тяло, без никакви недостатъци и греховни немощи, чуждо на болките, страданията и смъртта. Душата му пък била сътворена по образ Божи, притежаваща разум, чувство и свободна воля. Независимо от относително си съвършенство, поради гордостта си Адам се лишил от Божията благодат. До грехопадението човекът се намирал в пълна хармония с Бога, с околната природа и със себе си. След грехопадението хармонията с Бога, с околната природа и със себе си се нарушила. Грехът породил похот и тялото започнало да желае противоположното на духа, станало достъпно за страданията, болестите и смъртта.

Грехът на първия човек бил личен, но не е останал без значение за потомците му. Той преминал върху тях като греховно състояние с всичките си тежки последици.

Протопр. Николай Шиваров и д-р Димитър Киров през 1992 година издават книгата „Беседи по религия“. Възприемайки виждането на св. Йоан Златоуст, авторите считат, че последицата от грехопадението се свежда до лишаване на прародителите от Божията благодат, и от непосредственото общуване с Бога. Човекът не можел вече непосредствено да разбира Бога като Дух и Личност, защото самият той помрачил духовността си. В този смисъл грехът засяга повече връзката между Бога и човека, отколкото човешката природа.

Според авторите първият грях има и космическо влияние, а Всички последици настъпили като следствие от грехопадението на първите хора, а не като Божие наказание (срв. Битие 3:16; Римляни 6:23). Ние наказваме себе си, а не Бог нас; страданията ни са изобличение на нашите страсти.

Многоаспектно е творчеството на Тотю Коев, творил в края на XX в. Трудовете му са насочени към анализиране на Вселенските Събори и основни догматически истини през призмата на утвърденото църковно учение. Според него грехът е престъпване на Божия закон и противопоставяне на Божията воля. Причина за грехопадението е това, че прародителите са се поддали на внушенията на дявола. От това произлиза смъртта, която е телесна и духовна. Грешниците са обречени на вечна мъка, понеже са далеч от Бога и не могат да изпитат благотворното Му въздействие. Чрез тайнството Покаяние човек се завръща към Твореца. Вярващият след гласна изповед на греховете си, получава гласно изказана от свещенослужителя прошка и получава опрощаване на греховете от самия Бог.

Любомир Тенекеджиев в своята книга „Утвърждаване на апостолското предание през II век. Богословската мисъл през първите три века (Догматико-патрологичен анализ)“, изхождайки от мисли на св. апостол Павел, разсъждава относно грехопадението на първите хора. Макар да не носи отговорността на Адам, върху целия човешкият род тежат последиците от неговия грях. След идването на Спасителя човечеството отново трябва да се привърже към Бога и да бъде във вечна хармония с Него Според Тенекеджиев св. апостол Павел разглежда Христовото благовестие като откровение за окаяното, греховно положение на човека (Римляни 1:18-3:2) и респективно, като откровение за Божия спасителен план за човечеството (Ефесяни 1:3-14; 3:4-12; Колосяни 1:24-29). Чрез греха човекът загубил своята духовна свобода, дадена му от Бога при сътворението и станал роб на дявола. "В това състояние той е обречен на смърт, подвластен е на греха и е воден от него... Грехът на Адам лишил човека от благодатния вечен живот и поставил печата на човешката склонност към грях. Подвластието на смъртта задълбочило подчинението и господството на греха.

Обобщавайки тенденциите в развитието на разбирането за греха и покаянието в православното догматическо богословие през XX в. може да се каже, че утвърдения вече път към очистване от схоластичното влияние вече е факт. Основната особеност се свежда до интерпретация на светоотеческите разбирания в перспективата на актуалния статус на човешкото битие. Причината за това е в стремежът към обличане на веровите истини в по-интелектуална форма и влиянието на доминиращата по онова време западна богословска литература

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: В заключението съм отбелязал, че развитието на възгледа за греха и покаянието в православното догматическо

богословие XIX-XX в. е постепенен процес. Стремейки се да се освободи от примката на схоластиката, в началния период то или просто повтаря и потвърждава светоотеческите идеи, или често излиза извън неговите рамки, в плахия си опит да го надгради. Едва в средата на XX в. може да се говори за утвърдена тенденция към чисто православно разбиране за греха и покаянието, поставено в рамките на актуалния терминологичен контекст на времето.

СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ

1. Систематично изложение на динамиката в разбирането за греха и покаянието в православно догматическо богословие през периода XIX - XX в., в контекста на схоластичното влияние характерно за този период.

2. Детайлно очертаване и анализиране на характерните особености в интерпретацията на разбирането за греха и покаянието във водещите православни богословски школи в периода XIX - XX в.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Духовно – ценностен смисъл на православието в съвременния живот / публикувано в годишник на ЮЗУ „Неофит Рилски,, - Благоевград от 2019г на 284 с. /

2. Каноните като извор за тайнството Покаяние /публикувано в списание „Светодавец,, 43 с. декемврийски брой на 2021г /

3. Достоевски и социализмът / публикувано в годишник на ЮЗУ
„Неофит Рилски,, - Благоевград от 2019г на 231 с. /